

Wesselényi Kata imanaplóinak paratextusai

Európa nyugati részén már a 17. században virágkorukat élik a nők által jegyzett kéziratoss és nyomtatott, vallásos és világi szövegek, fordítások,¹ melyeket a szerzők nemcsak önmaguknak készítettek, hanem családjuknak, illetve szűkebb és tágabb közösségüknek egyaránt szoltak. Magyarországon és Erdélyben mindez egy hosszabb folyamat része. Nemcsak az írástudás jut el később az egyes társadalmi rétegekhez, hanem a szövegalkotás is késik, az író-olvasó nők aránya pedig még a férfiakénál is kisebb volt. Magyar viszonylatban csak a 18. századra figyelhetjük meg a női szövegeknek a nyugat-európaihoz valamelyest hasonló kibontakozását, elterjedését.²

- 1 | Főként a kora újkori angliai nők szövegkiadásai (antológiák és újabban adatbázisok formájában: <https://c21ch.newcastle.edu.au/emwrn/>) és a rájuk vonatkozó szakirodalom lett nagyon gazdag az elmúlt húsz évben, a teljesség igénye nélkül az angolszász bibliográfiából: *The Cambridge Companion to Early Modern Women's Writing*. Szerk. Laura Lunger Knoppers. Cambridge University Press, Cambridge 2009.; Paul Salzman: *Reading Early Modern Women's Writing*. Oxford University Press, Oxford 2006.; Patricia Pender: *Early Modern Women's Writing and the Rhetoric of Modesty*. Palgrave Macmillan, Basingstoke 2012.; *Genre and Women's Life Writing in Early Modern England*. Szerk. Michelle M. Dowd, Julie A. Eckerle. Ashgate, 2007. De francia területekre vonatkozó szakirodalom is gazdag: Domna C. Stanton: *The Dynamics of Gender in Early Modern France*. Routledge, London–New York 2014.; *Going Public. Women and Publishing in Early Modern France*. Szerk. Elizabeth Goldsmith, Dena Goodman. Cornell University Press, Ithaca 1995.; Susan Broomhall: *Women and the Book Trade in Sixteenth-Century France*. Ashgate, Hampshire 2002. Spanyol vonatkozású: Elizabeth Teresa Howe: *Autobiographical Writing by Early Modern Hispanic Women*. Ashgate, Burlington 2015. Folyóiratok különszámai is foglalkoztak női szövegekkel: *Women's Writing Special Issue: Early Modern Women's Writing and Transmission* (Paul Salzman guest editor), 26. köt. 2019/1.; *Parergon Special Issue: Early Modern Women and the Apparatus of Authorship*. (Rosalind Smith, Patricia Pender, Sarah C. E. Ross guest editors) 29. köt. 2012/2.
- 2 | Szabó András: Női művelődés a 16. századi Magyarországon. In: *A zsoltártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*. Szerk. Papp Júlia. PIM, Bp. 2014. 71–77.; S. Sárdi Margit: A magyar női költészet történetének első fejezete. In: *A magyar irodalom története I.*, Szerk. Jankovits László, Orlovsky Géza. Gondolat, Bp. 2007. 539–554. Világi szövegek a 17. századi főúri költőnők toláblából származnak, ezek a megszólalási alkalmak a szerzőnők sorsával, megpróbáltatásaival kapcsolódnak össze, témájuk az özvegyesség, bujdosás, rossz házasság, magány. Valamennyi nőszerző közül Petrőczy Kata Szidónia személye emelkedik ki a 17. században, aki a leggazdagabb életművet hagyta maga után: verselt, fordított, vallásos szövegeket írt. De vannak egyetlen ismert művet maguk után hagyó szerzők is, mint pl. Rákóczi Erzsébet, aki szerencsétlen házasságát panaszolta el versben. (S. Sárdi Margit: Nőköltőink első generációja: a főúri költőnők. In: *Szerep és alkotás*. Szerk. Nagy Beáta, S. Sárdi Margit. Csokonai Kiadó, Debrecen 1997. 41–50.; Maczelka Csaba: Női szereplehetőségek és

Papp Kinga (1983) – irodalomtörténész, tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, papp.kinga@eme.ro

A tanulmány az MTA HTMKNP *Források és adattárak Erdély középkori és kora újkori történetéhez* c. program támogatásával készült.

<https://doi.org/10.36373/em-2024-3-7>

A 18. századi Magyarországon és Erdélyben nemcsak a mecénás és könyvgyűjtő nemesasszonyok száma kezdett nőni, hanem egyre több nő írt, fordított, vagy akár ki is adott magyar nyelvű vallásos vagy erkölcsnevelő munkákat, közülük Árva Bethlen Kata,³ Daniel Polixéna⁴ vagy Zay Anna⁵ a legismertebbek, munkáik nyomtatott vagy kéziratos formában más női könyvtárakban is jelen voltak.

A tanulmányom középpontjában álló hadadi Wesselényi Kata (1735–1788) is az alkotó, könyvgyűjtő, egyház- és iskolapártoló 18. századi nemesasszonyok közé sorolható be.⁶ Az alig hétévnyi házasság után magára maradt fiatal özvegyasszony számára az írás nemcsak a családjával és környezetével való kapcsolattartás eszköze volt, ahogy ez sok kortársa esetében történt, hanem összesen kilenc kéziratos kötete maradt fenn. Ezekben imádságokat, egyéb devocionális szövegeket, verseket, illetve életrajzi jellegű feljegyzéseit találjuk, őrzőhelyük a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár. Ezenkívül az ő nevéhez kapcsolódik egy kéziratos szakácskönyv,⁷ illetve családtagjaival (szüleivel, testvérével) folytatott levelezéséből is fennmaradt a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságán, illetve a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, levelei kiegészíthetik élettörténetének, mindennapjainak mára ismeretlen részeit.

Bár munkái a 18. század második feléből származnak, mégis a század eleji női szerzők csoportjához áll közelebb olyan szempontból, hogy vallásos tárgyú szövegeket készített. A női szerzők – ahogy a szakirodalom is felhívta rá a figyelmet⁸ – könnyebben léphettek a nyilvánosság elé kegyességi munkák fordításaival vagy személyes jellegű kegyességi művek írásával, e szövegek által környezetük könnyebben elfogadta azt, hogy írnak. Az imák, a lelki naplók vagy imanaplók olyan szövegek, amelyek miatt nem kellett mentegetőzniük, mivel az Istennel való közvetlen kapcsolatot, a szüntelen önvizsgálatot jelenthették.⁹

értelmezésük a 17. századi angol és magyar irodalomban. In: *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolatháló, írócsoportosulások* 3. Szerk. Biró Annamária, Boka László. reciti–Partium Kiadó, Budapest–Nagyvárad 2018. 89–103.)

- 3 | Fazakas Gergely Tamás: Egy 18. századi református özvegyasszony publikál? Árva Bethlen Kata önéletírása a kéziratosság és nyomtatás határán. In: *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon*. Szerk. Erdélyi Gabriella. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest 2020. 247–270.
- 4 | László Zsófia: Daniel Polixéna és lányai. Nőnevelés, női műveltség a halotti beszédek tükrében. In: *Évek és színek. Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére hatvanadik születésnapja alkalmából*. Kortárs, Bp. 2005. 23–32; uő: *Példás asszonyok. Női szerepek változása a protestáns halotti beszédek tükrében (1711–1825)*. Ráció, Bp. 2020.
- 5 | Szabó Csaba: Árva Zay Anna „Nyomorúság oskolója” című ima- és énekeskönyve. *Lybus Művelődéstörténeti Tár* 6. 1999. 75–159.
- 6 | Wesselényi Kata első biográfusa Deé Nagy Anikó, aki személyes jellegűből kifolyólag imanaplóknak nevezte a szövegeket, életéről és munkáiról lásd: Deé Nagy Anikó: *Báró hadadi Wesselényi Kata, a hitben élő református nagyszony*. Kriterion, Kolozsvár 2017.
- 7 | Lelőhelye az OSZK kézirattára, kiad: Wesselényi Kata: *Gazdaasszonyoknak szükséges könyv*. S. a. r. S. Sárdi Margit. Attraktor, Máriabesnyő 2018. (Intra Hungariam 3.)
- 8 | Sarah E. Ross: Early Modern Women and the Apparatus of Authorship. *Parergon* 29. évf. 2012/2. 1–8. 5.; Nagy Zsófia: Imádság – dokumentum – önéletrajz. Női imák a 18. századból. In: *A komparáció etikája a kritikai vizsgálatokban*. Szerk. Berszán István, Egyed Emese. BBTE, Kolozsvár 2006. (Gradus I.) 170–189. 172.
- 9 | Effie Botonaki: Seventeenth-Century Englishwomen's Spiritual Diaries: Self-Examination, Covenanting, and Account Keeping. *The Sixteenth Century Journal* 30 évf. 1999/1. 3–21. 4.

Példaként álltak előtte azok a 17–18. századi írók, akiknek művei megvoltak könyvtárában: árva Bethlen Kata és Zay Anna imádságoskönyve, Petrőczy Kata Szidónia Arnd-fordítása, a *Jó illattal fűstőlő Igaz Szív*, illetve Daniel Polixéna – akivel rokonságban is állt – Pictet-fordítása (*A keresztyén ethikának summás-veleje*). Ezenkívül kortársai voltak Daniel Polixéna tanult, fordító lányai is: Wesselényi Zsuzsanna, akinek 1785-ben megjelent Fenouillot- (*Gállya rabb, avagy jutalma az fiúi vagy magzati szeretetnek*) és 1785-ös Littleton-fordítása (*Littleton Györgynek a szent Pál apostol meg-téréséről, és apostoli hivataláról való jegyzései*), illetve Wesselényi Mária, akinek 1784-ben megjelent Sarasa-fordítása (*Szüntelen való örvendezésnek mestersége*) is megtalálható könyvei között.¹⁰

Wesselényi Kata kéziratos imádságoskönyvei

Jelen tanulmányban Wesselényi Katának a marosvásárhelyi Teleki Bolyai Könyvtárban található kilenc kéziratos imádságoskönyve közül azt a hatot vizsgálom, amely tudatosan megszerkesztett, letisztázott, nyomtatásra előkészített, paratextusokkal ellátott kötet, ezek 1748-tól feltehetőleg az 1780-as évek közepéig keletkezett szövegeket foglalnak magukban. A kéziratok nem autográf példányban maradtak fenn, amit Deé Nagy Anikó Wesselényi Kata csúnya, olvashatatlan írásával magyarázott,¹¹ de a szövegek vallomásos jellege, a bennük található sok önéletrajzi adat mind a szerzőséget bizonyítják.

Az írásképéből megállapítható, hogy nem egyetlen kéz másolta őket, illetve egy kötetben belül is megkülönböztethető többféle kézírás. A lemásolt szövegekben több javítás, kiegészítés található, amelyek feltehetőleg egy utólagos ellenőrzés vagy szerkesztés eredményeként születtek. Ezekben többször előfordul Wesselényi Kata kézírása is, néha egy félreolvasást korrigált, máskor átfogalmazott, kiegészített szövegrészeket, de előfordult, hogy a másoló kihagyta azt a szót, amelyet nem tudott kiolvasni, és a szerzőnő utólag kiegészítette. A szövegeket diákok is másolhatták, és munkájukat utólag egy titkár, udvari pap, házitanító javíthatta Wesselényi Katával együtt. A marosvásárhelyi református kollégiumban készült egy gyászvers halála után, melyben azt olvashatjuk, hogy udvarában több fiatal nevelkedett, ezért feltételezhető, hogy a diákok is segítettek a kéziratok másolásában:

Édes Fija-hellyet más Fiját's Leányt szül
 Árva' s' más gyermekkel Udvara teli gyül,
 Ezeket neveli míg idejek serdül,
 'S ki-ki keze-aloll szárnyára-is repül.
 Sokan feleséget vagy férjet találnak
 Udvarában 's onann tanúlva ki-álnak,
 A'magok házakhoz mikor haza szálnak,
 Gazdák's Gazd'-asszonyok belöllök válnak.¹²

10 | Könyvtáráról lásd Baranyai Katalin: Egy asszonykönyvtár a 18. századból. Wesselényi Kata könyvjegyzéke alapján. In: *Egyházi, családi és asszonykönyvtárak. (Könyvtártörténeti Szakdolgozatok)*. Szerk. Muza Krisztina. Primaware, Szeged 2014. (Művelődéstörténeti Könyvtár. Könyv- és Könyvtártörténelem) 6–132.

11 | Deé Nagy: i. m. 39.

12 | Nagy és épen különös virtusaira nézve férjfiuvá változott asszony. az az néhai méltóságos L.B. Hadadi Wesselényi Katalin ur asszony. Néhai éltóságos Grof K. Redei Redei Sigmond Ur kegyes és tiszta életü

Wesselényi Kata személyes, kegyességi szövegei már kéziratos formában egyfajta publicitást kaptak azáltal, hogy valakik lemásolták, javították és részt vettek a kötet szerkesztésében. Azonban a kötetek nyomtatásra előkészített, szerkesztett formája azt bizonyítja, hogy nemcsak személyes vagy családon belüli használatra, hanem a szélesebb körnek, a nyomtatott nyilvánosságnak szánták őket.¹³

A kora újkori szerzőség nem egy egyszerreplős munkafolyamat,¹⁴ a női szerzőknél azért sem, mert általában nem volt megfelelő retorikai, stilisztikai képzettségük, így szükség volt egy közvetítőre, aki megszerkesztette, megformálta, esetleg javította a szöveget, főleg, ha az nyomtatásban is megjelent.¹⁵ Erre a szerkesztői, szerzői közreműködésre (kollaboratív szerzősége) számos példa van a nyugati szakirodalomban,¹⁶ nálunk árva Bethlen Kata és Bod Péter, illetve Sárdi Sámuel együttműködése a legismertebb.¹⁷

A vizsgált kéziratos kötetek nemcsak Wesselényi Kata szerzeményeit tartalmazzák, hanem férjétől, Rhédei Zsigmondtól származó imák és versek, illetve egy, a fia, Rhédei Ferenc által írt ima is olvasható ebben a korpuszban.

Wesselényi Kata kéziratos kötetei keletkezésük sorrendjében:

Thq-116f. Ms. 255 – *Az Egy hittel egy reménnyel két egyező szívnek Isten eleiben felnyújtott áldozatja mellyben bé vagynak foglaltatva némely könyörgések és Istenes énekek* című kötet tartalmazza a kéziratos korpusz legkorábbi szövegeit. Wesselényi Kata és férje, Rhédei Zsigmond rövid, alig hétévnyi házassága alatt egymásért és házasságuk nehéz pillanataiban (koraszülött gyermek, gyermekvárás, szülés, betegségek) készített imádságai, versei kerültek ebbe a kötetbe, illetve Wesselényi Katának férje temetése után készített verse is itt olvasható.

Thq-116c. Ms. 252 – *A Mára keserű vizének italát meg édesítő Élet Fája az az Keserves Márának avagy siralmas Rákhelnek a Mára keserű vizének itala között is az Ur Jézushoz mint Élet Fídhöz erőss ragaszkodása és Istene előtt való töredelmes könyörgései és énekjei* című kötet az özvegyiségéhez kapcsolódó vegyes könyörgéseket és verseket tartalmaz nem időrendbe rendezve. Ezeket Wesselényi Kata élete egy-egy nehéz időszaka után írta (pl. halál, családi pereskedés), ugyanakkor évváró, évnnyitó és közéleti eseményekhez kapcsolódó imák is bekerültek a kéziratos kötetbe.

Thq-116e. Ms. 254 – *Az Úr kertiben lévő jó fának Isten eleiben bé mutatott kedves gyümöltse, a' mellyben vagynak bé foglalaltatva egy kegyes Atyának, egy Isten-féltő Anyának és egy Kegyes, édes szülei Istenes tanátsokat követő keresztény funak Isten eleiben nyujtott könyörgései és kérései* kötetben mindhárom családtag szövegei megtalálhatók: Rhédei

özvegye. Kolosváratt Nyomt. a Ref. Koll. Belüiivel 1788. D4v (Román Akadémia Könyvtára, Kolozsvár)

13 | A nyomtatott nyilvánosság tudatos felvállalásával, a kéziratok kiadási tervével a *Kézirat és nyomtatás határán. Wesselényi Kata imanaplói* című, a Certamen XII. Előadások A Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában c. sorozatban közlés előtt álló írásomban foglalkoztam, ezért itt most nem térek ki részletesebben erre a kérdésre.

14 | Heather Hirschfeld: *Early Modern Collaboration and Theories of Authorship*. PMLA 116. köt. 2001/3. 609–622.

15 | Vö. Helen Smith: *Grossly Material Things. Women and Book Production in Early Modern England*. Oxford University Press, Oxford 2012.

16 | Legújabb összefoglalója a szakirodalomnak: Patricia Pender–Alexandra Day: Introduction: Gender, Authorship, and Early Modern Women's Collaboration, In: *Gender, Authorship, and Early Modern Women's Collaboration*. Szerk. uő: Palgrave Macmillan, Cham 2017. 1–19.

17 | Fazakas: i. m.

Zsigmondnak fia keresztelője alkalmából készített imája, Wesselényi Katának fia konfirmálására komponált 17 könyörgése és Rhédei Ferencnek saját konfirmálása alkalmából megfogalmazott imája.

Thq-116b. Ms. 251 – *Az Isten törvényét szívében záró és követni óhajtó léleknek nemes hartzá hartzolása* című kötet a bevezető és záró könyörgések mellett a tízparancsolat minden cikkelyére írt könyörgést tartalmaz.

Thq-116d. Ms. 253 – *Az Isteni bölts tetszéshez való engedelem oltárán tett áldozatnak fel-emelt oszlopa* (...) titulusú kéziratos kötet az úri imádság, vagyis a Miatyánk soraira készült könyörgéseket, illetve más hálaadó imákat (36) és egy verset tartalmaz.

Thq-116. Ms. 250 – *Az igaz Isteni esméretről és Apostoli igaz Hitről való idevességés Vallás tételnek Lelki Trombitája* (...) elnevezésű kötet 4 hálaadó ima után az apostoli hitvallás minden sorára szóló imát foglal magában, majd 4 könyörgéssel zárul.

A hat kéziratos kötetből három a magánélettel kapcsolatos szövegeket tartalmaz (házasság, özvegység, gyermek), a másik három pedig általánosabb jellegű imákat, tanításokat, azonban a paratextusok által mindegyik kötetnek saját története lesz.

A kötetek paratextusai

A paratextusok vizsgálatának már hagyománya van az irodalomtörténetben, legismertebb teoretikusa Gérard Genette, aki szerint a szövegekből a paratextusok által lesznek könyvek, egyfajta *küszöb* vagy *előszoba* szerepét töltik be, azaz egy olyan átmeneti teret képeznek, ahol az olvasók még eldönthetik, hogy belépnek a könyv világába vagy sem.¹⁸ Az elmúlt években, Genette állításait cáfolva és kiegészítve, a kora újkori paratextusokra is felfigyelt a nemzetközi szakirodalom, rámutatva arra, hogy nemcsak többfajta szöveg sorolható be a paratextusnak nevezett kategóriába (mint például az utószavak is), hanem egy állandó mozgásban levő kategória, melyet szerzők, szerkesztők, nyomdászok, olvasók egyaránt befolyásolnak, és a szöveggel egyetemben nem az olvasó meggyőzésében van a legfontosabb szerepük, hanem az általuk reprezentált világ megalkotásában.¹⁹ Külön figyelmet kaptak a női paratextusok is.²⁰ A nők által készített szövegekben fontos helyet töltenek be ezek a járulékos részek, ugyanis nemcsak a szerző bemutatkozását teszik lehetővé, hanem az olvasók elvárásait is alakítják, formálják.²¹ A paratextuális szövegek közül az előszavakkal foglalkozott leginkább a szakirodalom, melyek igen gazdag műfaji változatosságot mutatnak, prózában és versben megírt női előszavakat egyaránt találunk a kora újkorban.²² Egy másik fontos jellemzőjük az ön-életrajzi jelleg: a szerző bemutatkozik bennük, azzal a céllal, hogy meggyőzze olvasóit

18 | Gerard Genette: *Paratexts Thresholds of Interpretation*. Cambridge University Press, Cambridge 1997. 2–3.

19 | *Renaissance Paratexts*. Szerk. Helen Smith, Louise Wilson. Cambridge University Press, Cambridge 2011. (A továbbiakban: *Renaissance Paratexts*)

20 | Lásd Sarah C. E. Ross: *Early Modern Women and the Apparatus of Authorship*. *Parergon* Special Issue 29. köt. 2012/2.; Danielle Clarke: 'Signifying, but Not Sounding': Gender and Paratext in the Complaint Genre. In: *Renaissance Paratexts*. 133–150.

21 | Sarah C. E. Ross: *i. m.* 4.

22 | Uo.

arról, hogy kiléphet nőként az irodalmi nyilvánosságba.²³ Julie Eckerle kiemelte a női előszavakról, hogy közös attribútumuk a szerénység, alázatosság, a hagyományos női erkölcsökhöz való hűség hangsúlyozása, azt bizonyítandó, hogy a szerzőség és az alázatosság nem zárják ki egymást, így a nőknek is helyük van a szerzők között.²⁴ A szerzők az előszavakban elmondott önéletrajzi vonatkozású adatok által megpróbálnak hatni az olvasóra, már a mű elején kapcsolatba lépni vele, és a jóindulata és szimpátiája elnyerésével megalkotni az ideális olvasót, aki elfogadja a női szerzőt és művét.²⁵ Az előszó által tehát létrejön az a tér, amelyben megírhatták műveiket.

Wesselényi Kata általam vizsgált hat kéziratos kötetében többfajta paratextus is megtalálható, a köteteket formailag tagoló címlap és bibliai idézetek (ezek mindig a kötet tartalmával kapcsolatosak: pl. házasság, özvegység, úrvacsoravétel) után előljáró beszédet találunk, prózában vagy versbe szedve, melyet néhány esetben megelőz a kegyes olvasóhoz szóló dedikáció. A kötetekben helyet kapó imádságok és versek előtt megtalálható azok „titulussa”, melyben rövid tartalmi összefoglalást olvashatunk, illetve a szöveg megírásának körülményeit, alkalmát is megismerjük. Ezek a rövid bevezető az imádságoskönyv önéletrajzi beágyazottságát erősítik, ugyanis alkalmat teremtenek arra, hogy az imákban, versekben megfogalmazott panaszok, kérések vagy akár hálaadó szövegek történetét megismerjük.

Néhány kötetben arra vonatkozó utasításokat is olvashatunk, hogy milyen alkalmakra szólnak az imák (reggel, este, újév stb.), a kötetek végén pedig egy igen terjedelmes tartalomjegyzék található, amely szintén összefoglalja röviden a szövegek tartalmát, néhány esetben pedig zárszó is olvasható.

Ezeknek a részeknek – a kötetek formai rendezésén, tagolásán kívül – nagy szerepük van abban, hogy miként olvassuk a műveket, tájékoztatják vagy akár félretájékoztatják az olvasót, megalkotják a szerzőnő képét.

Tanulmányomban azt vizsgálom a kéziratos kötetek paratextusainak bemutatása által, hogy milyen kontextust, történetet alakít ki szerzőnk (és társszerzői, segítségei) a munkák köré, illetve, hogy hogyan jelenik meg, mutatkozik be a női szerző ezekben a szövegekben.

Wesselényi Kata paratextusai közül természetesen az előszavak töltik be a legfontosabb szerepet, ugyanis kontextualizálják a köteteket, megismerjük a megírásuk körülményeit, ugyanakkor ezekben a szövegegységekben mutatja be önmagát is mint női szerzőt. Mindegyik kötet elején magyarázatot találunk annak megírásáról, keletkezéséről vagy megszerkesztéséről, ezek olyan valós vagy megkreált történetek, amelyek keretbe helyezik az adott művet.

Saját története van a legkorábbi szövegeket tartalmazó Ms. 255-ös jelzetű *Egy hittel egy reménnyel két egyező szívnek Isten eleiben fel nyújtott áldozatja* című kötetnek is, amelyben Wesselényi Kata és férje imáit, verseit olvashatjuk. A kötethez ajánlás és két előljáró beszéd is készült, az első, 1765-re datált előljáró beszédből megtudjuk a sajtó alá rendezés okát és a kinyomtatás tervét. A kötetbe olyan szövegek kerültek

23 | Julie A. Eckerle: Prefacing Texts, Authorizing Authors, and Constructing Selves. The Preface as Autobiographical Space. In: *Genre and Women's Life-Writing in Early Modern England*. Szerk. Michelle M. Dowd, Julie A. Eckerle. Routledge, London 2016. 97–113. 98–99.

24 | Uo. 108–109.

25 | Uo. 99.

be, melyeket ő maga és férje készített házasságuk alatt, főként annak nehéz időszakában. Sajat és férje példája által fiát és másokat kívánt az igaz keresztény házasságról tanítani, de csak fia külföldi tanulmányútja elkezdése előtt három hónappal tervezte megjelentetni és átadni neki, hogy elkerülje azt, hogy ellenségei felhasználják az előljáró beszédben írottakat. Továbbá arra kéri fiát, hogy akkor is adja ki a kötetet mielőtt tanulmányútra indulna, ha ő meghalna a kijelölt időpontig. A második előljáró beszéd fia halála után készült, ebben a szerzőnő magára vállalja a könyvkiadás feladatát, bár nem biztos már abban, hogy kötete valakinek a hasznára lesz, de férje és saját özvegyisége emlékére mégis kiadja. A kötet végén egy utószó szerű szöveg is található, melyben arról vall, hogy mennyire megviselte, amikor gyermeke halála után néhány évvel kezébe vette a munkát, érzelmei leírását pedig azzal indokolja, hogy tanítani, példát állítani kíván velük:

Annak rövid le írása, hogy édes gyermekem halála után minémű tusakodásban voltam én báró Wesselényi Kata, mikor ezen könyvben való munkáimat magamnak és édes férjemnek, meg láttam és olvastam (...)

Képzeltetlenné azt által látni és ki gondolni, minémű keserűség fogta-el akkoron az én anyai szívemet, midőn láttam, hogy az én ifjúságom keresztény kedves férjemnek siralmát és gyászát az én egyetlen egy fiamnak szomorú halálával jajgatással kellett kétszereztetnem, sőt hármoztatnom. Sokat tusakodám a testtel és vérrel és véték az én Istenem ellen az én mélységes keserűségemben, melyért irgalmazzon nekem kegyelmesen. (...)

Mikor az isteni kegyelem által ezen gyötrelmeimből ébredezni kezdettem, és kezdettem le vetkezni a nehéz gondolataimat, s az isteni akaratnak engedelmességével az isteni kegyelem kezdette enyhíteni az én iszonyú fájdalomimnak mélységes keserűségét, mégis jó darab ideig ezen írásban el készült könyvet kezembe nem mertem venni és olvasni, félvén attól, hogy ennek olvasásaiból ismét valami olyan szikrát gyullaszt szívemben az én emberi erőtelenségem, hogy azon kérdezősködő, tusakodó keserves gondolatokba kell esnem, a' melyből az Isteni kegyelem által már enyhülni kezdettem volt (...)

Az emberekre nézve pedig ezen gyötrelmimet azért tartottam szükségesnek ide írni, hogy ki ki maga erejéhez ne sokat bízzék, hanem mikor az Úr Isten ily képzeltetlenné keserűségre hívja, kérje az Isteni kegyelmet, hogy az legyen vigasztalására.²⁶

A kötet imádságainak, énekeinek titulusból kirajzolható Wesselényi Kata és Rhédei Zsigmond házasságának rövid története, ugyanis a kronologikusan rendezett imák és énekek egy-egy fontos eseményhez, nehéz időszakhoz kapcsolódnak: házasságkötés, vetélés, házassági évforduló, terhesség, szülés, betegség, halál teremtettek alkalmat megírásukra.

Az Ms. 252-es jelzetű, *A Mára keserű vizének italát meg édesítő élet fája* (...) kötet-hez csak ajánlás készült, melyben a szerzőt ért megpróbáltatások elmesélése után,

26 | Ms. 255. *Egy hittel egy reménnyel két egyező szívnek Isten eleiben fel nyújtott áldozatja.* 287–290. Az idézetek átírásánál a szöveg központosítását, helyesírását javítottam, a nyelvi sajátosságokat igyekeztem megtartani.

megismerjük a mű célját: „Mégis mind azon által az én fatumimat ért igaz tiszta özvegyeknek és árváknak példájokra és vigasztalásokra ezen könyvben irt munkáimat egybe szedtem. A melybe vagynak írva sírások nyögések és sok jajok, mint az én özvegy árva életem keserves gyötrelmei”.²⁷ A kötetben helyet kapó imákat és énekeket főként az özvegység és a szenvedés megélése köti össze, 1758 és 1784 között keletkeztek, és nem időrendi sorrendbe rendezték őket a kötetbe. Valamennyi szöveg titulussában megtaláljuk összefoglalva megírása körülményeit, időpontját:

1770be 25dik Decembris Karátson első napjának éjtzakáján első álmomból az 73dik soltárnak 12 versének ezen mondásival ébredék fel: De én te nálad maradok, noha sok nyavalyát látok, s a. t.! Fel ébredésem után semmi álmom nem jövén egész virradtig, azon éjtzaka kezdék ezen jó Istenemnek bé nyújtott alázatos, de bizodalmas könyörgésemnek készítéséhez, és azt íram a mit a lélek diktála, az én akkori magános, de jó Istenemmel való gyönyörűség lelki társalkodásomnak csendes meg pihent órájában, mely könyörgésben be foglaltam az Isteni erő által, hogy idvességemet meg adó, és csupán a maga kezére vévő magános gyámoltalan életemnek, és ügyem jó gondviselő Istene légyen az én Mennyei Atyám, mert életemben, és halálomban csak ő az én reménységem, és hogy az én erőtlenségemben a maga nagy erejét ki mutassa, hogy az én porig való meg aláztatásomban is, és azén kedves férjem és gyermekem tőlem való el repülésének, sőt egész házam el pusztulásán, és sok inségeknek rajtam fekvő szörnyű bánatjai között és békességes tűrésnek, és az Isteni Szent tettésen való meg nyugovásnak engedelmes lelke áldjon meg engemet az Isteni jóság, és csupán az ő hozzá való ragaszkodásra s idvességem keresésére indítson engemet szent lelke vezérlése által. Ezt kívánom, s ezt kérem az én könyörgésemben is, és óhajtom, oh én valóságos Márává lett árva Wesselényi Kata.²⁸

Hasonló leírásokat találunk az énekek előtt is:

(2) Ének titulussa. 1758-ba 5dik 7br Kolozsváratt midőn én ugyan özvegyi fejem szállásának édes szüleim házáat választottam ottan, de akkor táján Kolozsváratt igen nagy gyülekezetű pompás temetése lévén egy nagy úri asszonynak, melyre én is kedves szüleimmel együtt meg jelentem vala, mint közel való vér. Az országnak majd minden fő rendei egyben gyűlvén nagy csoportozással azon alkalmatosságra, mely nagy gyülekezetben nem kevés alkalmatosságot kívánt a sátány és ez világ az én ifjú szívemnek és egyes életemnek mutatni, hogy ha szolgálók néki, világ szerint jó soldot fizet. De az én ifjúságomnak és egyes életemnek hű vezére az én jó Istenem meg utáltatta én velem a világnak és a sátánnak minden ígért javainak mulandó semmiségét, és az ő szolgálatjokra nem bocsáta engemet (...) és ezen időben az én Istenhez volt háládatosságomnak meg bizonyítására készitém én ezen Éneket.²⁹

27 | Ms. 252. *A Mára keserű vizének italát meg édesítő élet fája.* 28.

28 | Ms. 252. 158.

29 | Ms 252. 123.

Ezenkívül élete különböző eseményei teremtettek alkalmat imák és versek írására, melyeket a szövegek tituluszában részletesen be is mutat: 1762-ben a korábban szülei házában, azok papja által taníttatott hatéves fiát hazavitte saját házába, és tanítót fogadott mellé, 1763-ban maroszentgyörgyi szomszédjaival pereskedett, 1771-ben fia temetése előtt arra kényszerült, hogy Szebenbe menjen a gubernium elé, azt bizonyítandó, hogy nem örült meg, 1776–1784 között férje rokonával, Rhédei Mihállyal pereskedett özvegyi jussa miatt, ezt több imájában megörökítette, valamint újesztendei éneket készített az 1776–1782 közötti évekre.

Az Ur kertiben lévő jó fának Isten eleiben bé mutatott kedves gyümöltse c. kötetbe, az előljáró beszéd alapján, olyan imádságokat gyűjtött össze, melyeket fiának adott át konfirmálása előtt, közöttük volt az általa erre az alkalomra készített ima, még 16 másikkal együtt, illetve férje által 1750. április 23-án, a gyermek keresztelőjére írt könyörgés. Ezeket egészíti ki fia, Rhédei Ferenc saját konfirmálása után készített imája, melyet annak halála után talált meg, és amely szintén helyet kapott a kötetben. Itt is rövid tartalmi leírásokat olvashatunk az imák előtt, azonban feltételezhető, hogy Rhédei Zsigmond és fia esetében is utólag, a kötetbe szerkesztéskor készültek el ezek a szövegek.

A tízparancsolatra írt imádságokat tartalmazó, *Az Isteni bölts tetszéshez való engedelem oltárán tett áldozatnak fel-emelt oszlopa* c. kötet 1762. január 1–február 13. között keletkezett szövegeket tartalmaz, elkészítésére szerzőnőnk három okot sorol fel előljáró beszédében. Egyrészt azzal indokolja annak megírását, hogy egyik utazása alkalmából egy szegény asszonynál szállt meg, aki gyermekeivel a megszokott imádságok után a tízparancsolatot is elmondta imaként, ez ihlette meg őt. Másrészt saját élete ellenőrzésére és annak a helyes úton való folytatására készítette az imádságokat, azért, hogy öreg korára ne váljék bűnössé. A harmadik ok az, hogy özvegyiségének évfordulóján emlékeztette magát az Istenhez fűződő szeretete szorosabbra fonására.

Az Ms. 253-as jelzetű kötethez, amely az úri imádság soraira készült imákat (37) tartalmaz, két verses előljáró beszéd készült, és egy verssel zárul. A szövegek keletkezéséről azt tudjuk meg, hogy 1771. március 9-én, férje születésnapján kezdett hozzá, rá emlékezve, és április 5-én fejezte be, azzal a céllal, hogy fájdalmát és szomorúságát enyhítse. Az első versben választ találunk arra is, hogy miért akart a nyilvánosság elé lépni köteteivel: életútja alakulása, magára maradottsága miatt kényszerült arra, hogy ne utódaira várjon, hogy azok kiadják munkáit, melyekkel tanítani, példát mutatni kívánt, és az egyéni kegyesség megélésének módját illusztrálni, mindezzel vállalta az olvasók, a közösség elmarasztalását is:

Bizonyosan látom, hogy meg ítélsét,
Ez Istenes munkám, s hiba keresését,
E' világnak, sőt még egészsz' meg-vetését
El nem kerülheti meg nem nevetését

-

Csak azért is, hogy én gyenge asszony vagyok
világ bölcsességén fundálva nem vagyok
sőt árva házamban meg alázva vagyok
Noha Istennel békességben vagyok

-

De mikor ezeket előre jól tudtam
Mégis munkámat azért nem gátoltam,
de hogy ki bocsátsam azt el határoztam
holtom után kire bízom, nem találtam

-

Mert édes gyermekem hogyha élhet vala,
sok illy munkáimmal ezt is hagyom vala,
Holtam után, hogy ki bocsáttassa vala,
Mellyből ő is lássa Isten mely jó vala.³⁰

A szöveg folytatása, illetve az egyik címlapja, melyet később áthúztak és újból elkészítettek, arról árulkodik, hogy ezt a kötetet választotta ki elsőként kiadásra munkái közül.

Az *igaz Isteni esméretről és Apostoli igaz Hítről való idevességes Vallás tételnek Lelki Trombitája* című kötet előljáró beszédében kegyességi keretbe helyezve meséli el élete történetét. Ez a csaknem 48 oldalas, élete alkonyán készült önéletrajzi jellegű szöveg egyfajta összegzése életútjának és munkásságának. Előljáró beszédében nemcsak jelen, a Hiszek egy soraira írt imádságokat tartalmazó kötetét kontextualizálja, hanem a másik öt, kiadásra előkészített kötete leírását is belefoglalja, elhelyezi őket életrajzában. A felsorolt kötetek között utolsó helyet kap az Apostoli hitvallás soraira készített, jelen imakönyv, melyet saját lelke gyógyítására készített. Imakönyvét hiánypótlónak tartja:

még eddig az Apostoli hitnek formáját így ágazatokra fel vévén és abból tzikelyenként *könyörgésem könyvet a mi magyar nyelvünkön nem láttam, van ugyan az Házi kints* nevezetű könyvben készülve igen szép rövid könyörgések erről, de az nagy könyv lévén kívántam hordozható korpában minden napi és innep napi imádkozhatásra való módon készíteni és ime Isten segedelmével el is készítettém.³¹

A kéziratos kötetek paratextusai nemcsak a szövegek keletkezésének történetébe, illetve a szerző életrajzába vezetnek be, hanem a szerzővé válás magyarázatát, a női szerző öngazolását is itt olvashatjuk. A paratextusok szerint Wesselényi Kata számára az írás egyrészt mintakövetés, ugyanis férje példájára kezdett hozzá, ugyanakkor Istentől adott talentumait kamatoztatja általa, ezenkívül a belső vallásos életét, lelki útját örökíti meg papírra vetve, végül pedig a pietisták által is hangsúlyozott tanító szándék vezérelte, családját és másokat kívánt tanítani szövegei által.

Az Ms. 255-ös jelzetű, férjével közös imádságoskönyve legelső imája titulájában arról vall, hogy 1751-ben, férje távolléte alatt megtalálta annak könyörgéseit, és ezek hatására kezdett el ő is imádságokat írni:

1751be 4dik Augusti kedves férjemnek vagy harmad napig való el távozása esvén Erdő Szent Györgyi Házunktól, ezen idő alatt történet szerint kezembem akada könyvei és egyéb munkái között kedves férjemtől készítettett maga írásában lévő könyörgések, ezeket meg olvasván, én kitanulám ebből, hogy az én

30 | Ms. 253. *Az Isteni bölts tetszéshez való engedelem oltárán tett áldozatnak fel-emelt oszlopa.* 2.

31 | Ms. 250. *Az igaz Isteni esméretről és Apostoli igaz Hítről való idevességes Vallás tételnek Lelki Trombitája.* 46.

férjem olyan férfiú aki féli az Urat, és aki az ő bizodalmit vetette ifjúságától fogva az ő Istenében, és aki az ő maga és az én személyemre és egész házára az Istentől kéri az lelki és testi áldásoknak meg adattatását. (...) mely kedves példán annyira fel serkente az Isten engemet, hogy én magamban szállván el szégyenlém magamat, és Istenhez fel sóhajték (...) Mikoron ilyen magános elmélkedések között volnék az én Istenem előtt, azon idő alatt, házi foglalatosságmentől el vonván magamat, azon magános időmet míg kedves férjem haza jöve, készítettém ezen Isten előtt való könyörgésemet, melyet bé mutaték az én Istenemnek alázatos szívvel.³²

A jövődöbeli olvasói szimpátiájának elnyerésére, illetve saját maga igazolására többször reflektál előljáró beszédeiben saját kicsinsységére, női mivoltára, amely miatt nem szeretné, ha elmarasztalnák olvasói. *Az igaz Isteni esméretről és Apostoli igaz Hítről való idevességés Vallás tételnek Lelki Trombitája* című kötet előljáró beszédeiben arra kéri az olvasót, hogy tekintsen el a szerző személyétől, gyengéségeitől, asszonyi nemétől:

Mind ezeket, sőt több ehhez hasonlókat, remélem kegyes olvasó, atyafiúi keresztény szeretettel fontolóra vészed, és nem az én alázatos árva személyemet és emberi bennem uralkodható erőtelenségeket és asszonyi nemem tekinted, hanem tekinted ezen könyörgésés könyvbe azt, hogy az igaz Apostoli Hitnek formájából és a Jésum tudományának fundamentumán épült szent hitünknek és ártatlan apostoli vallásunknak tudományának formájából, a Szent Írás stylusa szerint a Szent írással egyező értelemmel vagynak készítettve ezen könyörgésés.³³

Ugyanebben a kötetben később is megjelennek egy imában a nők: „nem hajtod el Uram a Te tanításodnak hallgatásától, s meg tanulásától az szegény asszonyi nemem valókat is, hallgatának, tanulának Uram ezek is tőled, az ő kenettyeket és szolgálatyokat jó néven vedd őtőlük is”.³⁴

A női gyengéség, erőtlenség a tízparancsolat szövegére készített imádságoskönyvben is megjelenik:

Ha rendről rendre ahhoz illő Istenes buzgósággal az emberi erőtelenségemre szokott ítélésnek el kerülésével meg olvasod, kegyes olvasó, ezen könyörgésés-eket. Abból ki láthatod, hogy harc a keresztény ember élete ezen a világon, a mely harcban, bár, ha gyenge ifjú Asszony és erőtelen edény vagyok is, mégis kemény harcolásokra küldött ki az én Istenem engemet, az én Fő Hadnagyom és idvességemnek egyetlen egy meg szerzője az én Jésumom vezérlése alatt...³⁵

Az Ms. 253-as jelzetű kézirat már korábban idézett, verses előljáró beszédeiben is „gyenge asszony”-ként jeleníti meg önmagát, aki annak ellenére, hogy nem részesült

32 | Ms. 255. 52–54.

33 | Ms. 250. 45.

34 | Ms. 250. 207.

35 | Ms. 251. Előszó, számozatlan.

oktatásban, a kigúnyolást is vállalva, kiadja munkáját, melyet az összes közül a legbecesebbnek tart:

Hozzám, ki engemet magához szoktata,
Több s ezen munkámból eddig éltem fojta
Istennek hozzám nagy irgalmas volta
Egészen ki tetszik, annak ő mivolta

A többit most hagyván, ezt ki botsátottam,
Fő pap Úr Jesustól erre tanítottam,
Uri imátság ez az mellyből formáltam
Leg becsebbnek is ezt méltán tartottam.³⁶

Élete végére még tudatosabban felvállalja a szerzői szerepet azzal, hogy az utolsóként elkészített előjáró beszédében, az Ms. 250-es jelzetű kéziratban, felsorolja összes munkáját, azok rövid tartalmát és keletkezéstörténetét is bemutatva. Mindebből kiderül, hogy megpróbáltatásai és viszontagságai eredményeként születtek ezek a szövegek, melyeket mások hasznára és vigasztalására szánt. „Hogy pedig az én Istenem, mind ez ideig az Mennyei Világossága által az én gyermeki időmtől fogva ifjúságomat, középídomet a kegyelemnek Országaiban az ő Szent Népe között az idvességre ezen elől járó beszédemben le irt módokon és utakon vezérelte, Ime kegyes olvasó, annak bizonyosságára adom eleidben ilyen nevezetű könyveket”³⁷

Wesselényi különböző biblikus nő szerepeket is magára ölt imádságos könyveiben. Az Ms. 252-ben a bibliai Naomi történetével azonosulva, Márának – a keserűség vizének nevét veszi fel: „valóságos Márává lett árva Wesselényi Kata”. Ebben árva Bethlen Kata is példaként szolgálhatott, aki imádságoskönyvében szintén Márának titulálta magát.

Összegzés

Wesselényi Kata imádságoskönyveinek paratextusai azonkívül, hogy megteremtik a mű kontextusát, bemutatkozik bennük a szerző, magyarázatot, kapaszkodót is nyújtanak az egyes művekhez, ezáltal is segítve a befogadást. Összefoglalják az egyes kötetek vagy fejezetek tartalmát, élettörténeti keretbe helyezik azt, illetve a szöveghasználatra vonatkozó utalások is olvashatók bennük (pl. melyik imát milyen alkalomra lehet elmondani). Ugyanitt tudjuk meg azt is, hogy a köteteket a nyomtatott nyilvánosságnak szánta a szerző.

Tovább vizsgálva ezeket a szövegeket, megállapíthatjuk, hogy nemcsak a szerzői önarckép megrajzolásában van szerepük, illetve az élete történetében igazítanak el, hanem Wesselényi Kata lelki életébe is bepillantunk, megörökítik belső tuskodásait, és irányt mutatnak a kegyességgyakorlásban is. Ezekben a járulékos szövegeiben születik meg a kegyes életvitelű, szenvedő szerzőnő képe, aki mély hitével áll ellen a

36 | Ms. 253. 3.

37 | Ms 250. 28.

fiatalság kísértéseinek, túri a rá mért csapásokat. Belső, érzelmi kitárulkozásával, illetve életútja bemutatásával olvasói szimpátiáját, jóváhagyását próbálja elnyerni.

Azt is megfigyelhetjük a paratextusokban, hogy élete végéhez közeledve, egyre kevesebb tér jut az eseményeknek, az aktív életmód lassan átalakul, az önéletrajzi történetek helyett megjelennek a kontemplatív, önvizsgáló szövegek, amelyek a napi élethez igazodnak, esetleg történelmi, politikai események alkalmából íródnak és főként lelki életét tükrözik. A könyvrajstroma alapján, általa ismert imádságszerző nők, Árva Bethlen Kata és Zay Anna imádságoskönyveivel összevetve, megállapítható, hogy nőtársainál ezek a személyes részek sokkal rövidebbek, vagy teljesen hiányoznak, imaszövegeik nem kapcsolódnak annyira életrajzukhoz, vagy hiányoznak a kontextualizálásukra vonatkozó részek.

Szövegei nem sablonos imádságok, hanem a befelé forduló, személyes vallásosság átélésének példái, a személyes érzelmeket megszólaltató, biblikus nyelvhasználatú, pietista imaszövegek és énekek, melyekben a protestáns Krisztus-misztika, a bűnbánat és a predestináció tana is megtalálható. Bár kötettségükben segítségük volt, ez csak megerősíti azt, hogy a kora újkori írásbeliséget nem úgy kell elképzelni, mint a mai szövegalkotást, egy-egy mű megalkotása sokszerzős folyamat is lehet, ún. kollaboratív munka.

Paratexts from the Prayer Diaries of Kata Wesselényi

Keywords: Kata Wesselényi, manuscript prayer book, paratext, prayer diary, female author

This study focuses on the paratexts of six manuscript volumes of Kata Wesselényi de Hadad, edited and prepared for printing, in which I examine the context and narrative they create around the works and how the author presents herself in these texts. In the volumes created from 1748 to the mid-1780s there are several types of paratexts: title page and biblical quotations, prefaces in prose or verse, dedications, afterwords and indexes; in addition, preceding the meditations and poems, there is a brief summary of the contents that outlines the circumstances and occasion of the writing. These passages play an important role not only in the arrangement and formal structure of the volumes, but also in the way we read the works, informing or even misinforming the reader and creating an image of the author.